

A személyiség ereje

Tamás Attila: *Visszatekintés*

tehetség mibenlétét aligha fogjuk megérteni, akárhogy is

magyarázzák a természettudósok. A *személyiség* leírásának, értelmezésének a megközelítése némileg könnyebbnek vagy inkább egyszerűbbnek tűnik, ugyanis szinte kézzelfogható és megérthető megnyilvánulásai vannak, s ezek alapján össze lehet állítani, rendszerbe lehet foglalni az ismérvek sokaságát, föl lehet rajzolni – legalábbis vázlatosan – a személyiségnek a másik ember felé megmutakozó feltelezett összképét.

Az idén nyolcvanéves irodalomtudós „életrajzi jegyzeteit” öt évvel a megírása után olvashattuk folyóiratban, majd vehettük kézbe könyvként. Vajon miért várt ennyi évet az eredetileg a 75. születésnapjára elkészült *ön-személyiségrajz* közreadásával Tamás Attila? Talán azért, mert valamilyen *aggálya* vetődött fel: megírtam ugyan, lezártam ugyan a visszatekintést, de csak a magam számára, inkább csak azért, mert ezzel tartoztam magamnak, talán a szűk családomnak is. (Az érdeklődő közönségnek legyen elég a tudósi életművem.) Nem tudjuk természetesen ennek az ellenmotivációnak az okát, okait, az viszont bizonyos, hogy a lehetőleg mindig a maximumra törekedő tudós sokáig *töprengett* azon, hogy életrajzi jegyzeteit (tehát nem egy kiteljesített önéletírást, „életregényt”, hanem a maga spontán vázlatosságában megszületett emlékezőfolyamot) külön *műként* tárja-e a nyilvánosság elé. Valószínűleg sokat jelentett a végül is „igen” döntés meghozatalában a kötethez méltó utószót író Szirák Péter segítsége, aki szépen kiegészítette a szerző följegyzéseit: röviden, de mégis meggyőző teljességgel rajzolta meg Tamás Attila

DEBRECENI EGYETEMI
KIADÓ, 2010

irodalomtudósi életútját, bemutatva életművének értékeit, jelentő-

ségét. Egyszersmind „mentesítette” a szerzőt attól a bonyolult eljárásmodtól, hogy saját maga foglalkozzék saját életművével. Akárhogy is történt, jó, hogy így történt: igen érdekes, szép, értékes és tanulságos *olvasmányt* kaptunk mi, olvasók.

Említettük fentebb, hogy a *Visszatekintés* nem hagyományos értelemben vett ön-életrajz, nem életrajzi „regény”. Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy az ilyen típusú hagyományos elbeszélésekhez képest jóval erőteljesebb itt az összefoglalásra, a különböző szempontokat érvényesítő számvetésre való törekvés. Feltűnő például a főként lélektani és – elsőrendűen – morális jellegű kommentárok gyakorisága. Mondhatnánk: *e fő szempontok* szerint rendeződik a teljes anyag. Önelemző reflexiók sorozatáról van szó elsősorban. Jellegzetesen tudósi attitűd ez. Érdemes a kötet végéről idézni a *témát*: „biztosra veszem, hogy énelém az átlagosnál lényegesen több akadályt állítottak az érvényesüléshez vezető úton, egészében véve azonban épen megmaradhattam”. Ez a mondat jellegzetesen Tamás Attiláé, akár mondatrészenként is elemezhetnénk igazságtartalmát, előadásmódját, de még világképét és értékközponúságát is. S a pontosságát persze. Az egész könyvre, a teljes itteni szövegre vonatkozóan is érdemes erre figyelni. „Elsősorban azt akarom elmondani – írja máshol –, hogy annak idején hogyan láttam a dolgokat, csak hát persze magyarázni is próbálok ezt a látásmódot.” Így azután – mivel csakugyan így épül fel ez a hosszú monológ –

[Szemle]

mindvégig a visszatekintő leírás, valamint az elbeszélő jelenben történő kommentálás és magyarázat kettős (hármass?) szövetében tárul eléink ennek az életútnak számos fontos, érdekes és – ismét leírjuk – tanulságos pillanata, illetve folyamatrésze. (Még némi lyik szólás vagy közmondás eredeti – jóllehet egyszerű – tanulságát is módosítja olykor: legalábbis egy korábbi 'egyik kutya másik eb' ítéletét későbbi fejjel ekként módosítja: 'Kutyák között is meg kell tanulnunk különbségeket tennünk.') Értelemszerűen erősen tapadó a kapcsolat az írás és írója között: ezen szövegegész érzelmi és stilisztikai világa, valamint szerzője személyiségjegyei között. Mondhatnánk, az előbbi óhatatlanul tükrözi az utóbbit Tükrözi és hitelesíti, tükrözi és igazolja. Ennek számos vonatkoztatási pontja van a *Visszatekintés*-ben.

A tekintetben sem szabályos önéletírás ez a könyv, hogy nem tart szigorú időrendet, s nem célja a teljességre törekvő feldolgozás sem. Olyannyira nem, hogy gyermek- és ifjúkorával egyáltalán nem foglalkozik, izgalmasabb feladat a felnőttkori eszmélés korszakával kezdeni, az akkortól jelentkező, számára lényeges, sőt súlyos kérdésekkel való viaskodásaira összpontosítani. Ezek a kérdések nagy többségükben morális, lelki és szellemi természetűek. Különösen érzékeny személyiség lévén – amely személyiségjegye hiányában nem épülhetett volna fel (vagy legalábbis nem így épült volna fel) Tamás Attila tudósi életműve – nem megy el szó nélkül az ellentmondások, a logikai vagy etikai dilemmák mellett, sőt ezek számbavétele, elemzése, értékelése napról napra szinte kötelessége. S nemcsak a mindenkori aktualitások tekintetében, de – mondjuk így – világképbeli távlatokban is. Már-már aggályoskodó finomításokkal, pontosításokkal közeledve a számára elfogadható, többé-kevésbé megnyugtató megoldásokhoz. Miként tudományos pályáján, úgy a különböző munkahelyein és magánéleti dilemmáiban is szívós igazságkéréső. Tudományos műveiben a tárgyilagoss-

ság fegyelmét alkalmazva, más szerepeiben – még ha ezt tompítja is olykor – feszült érzelmi töltéssel. Mégis úgy, hogy ez bárki számára meggyőző legyen, hogy elfogadhatóvá és belsőleg követhetővé válják. Ez a feszültségteremtő személyiségjegye dramaturgiai elemként húzódik végig a *Visszatekintés* lapjain, s nem egyszer az olvasó is – a számára is átélhető helyzetben – döntéskényszerbe kerül.

Elemi fölháborodással kommentálja például egy helyütt az 1956-os forradalmat eláruló politikusok bűneit, s megveti azokat a civileket, akiket hidegen hagy mindez, s az „aljasság uralmát elviselve” nem tartanak igényt az „emberi létezésre”. Kényelmesek, közömbösek, semmit sem vállalnak jószántukból, nincs önálló véleményük. Ugyancsak éles kritikával illeti a bolsevizmussá torzult szocialista gyakorlatot, mozgalmat, rendszert, amely „megsemmisíti saját reformjait és legjobb reformereit”, hiszen az efféle rendszer képtelen megvalósítani elvi és politikai ígéreteit. Az igazság iránti elemi igénye vezeti arra a felismerésre is, hogy vallása, az „ágostai hitvallás” tele van elfogultságokkal. Ebből következően ezt sem követheti.

Számos példáját adja az élete nagyobb részére visszapillantó szerző annak, hogyan működött benne mindvégig ez az érzékeny erkölcsi jelzőrendszer. Még azt is hajlamos erkölcsi vétségként számba venni, hogy a diploma megszerzése utáni hivatalos állásosztó procedúra során elfogadta az átírányítást a kedvére való ifjúsági könyvkiadótól a számára értelmetlen tevékenységi formát rejtő filmgyárba. Az erkölcsi érzék belső tüskéi sebzik akkor is, amikor tudomására jut, hogy végzős szakmunkástanoncai a szerződés szerint nekik járó zubbonyukat és bakancsukat nem tarthatják meg: nemcsak az illetékes központi hivatal vezetőjének ír levelet ez ügyben, de még a legfőbb ügyészségnek is. (Bár választ nem kapott, vakmerő akciója részben eredményesnek bizonyult: a fiúk legalább a zubbonyukat megtarthatták.) Erkölcsi mulasztás-

ként élte meg azt a szituációt, amelyben egy állásügyi meghallgatáson – kérdésre válaszolva – nem fordult szembe „kategorikusan” a Nagy Imrét (1955-ben) elítélő párt-határozattal. Középiskolai tanári pályafutása idejéből is felidéz néhány erkölcsileg is értelmezhető kutyaszorítót, melyekből úgy kellett kijönnie, hogy közben ne keveredjék hazugságba a tanítványai előtt, de a hivatallóság se köthessen belé. Szívesen emlékezik viszont arra a tanári továbbképzésre, amely során a „fölülről” jött előadó Illyést szapuló kirohanására reagálva a nyilvánosság előtt megvédte a jeles költő személyét, és kiállt életműve értékei mellett.

A Tamás Attilára oly jellemző morális érzékenység *tudatos* karbantartására számos példát olvashatunk a *Visszatekintés*ben. Az egyik legmegkapóbb a szegedi egyetemhez kötődik, ahol a tanszékvezetői posztról történő leváltása után csak azért is indul azon a professzori címért kiírt pályázaton, amelyet tudvalevőleg az odatett és érdemtelenül fölébe helyezett kolléga számára írtak ki. Így ír erről. „Én azonban ekkorra – hogy legalább valami keveset mégis enyhítsek a vak parancshoz igazodások és cinikus hazugságok rendszerén – kialakítottam a magam számára egy ’úgy teszek, mintha’ címszó alá beszorítható viselkedési formát. [...] Tehát elhatároztam, hogy ahol csak lehet, megpróbálok úgy viselkedni, mintha normális országban élnék. Úgy tenni, mintha szabad lenne meg nem jelenni az országgyűlési- és a tanácsválasztásokon (vagy esetleg *nemmel* szavazni ugyanitt), május elsejéken föl nem vonulni és így tovább. [...] Úgy éreztem, hogy egyenesen *kötelességem részt venni azon a pályázaton* [...]” (Az efféle csendes lázadások kesernyés humorát máskor is érezhetjük ebben a visszapillantásban.) Ez szép – jegyezhetjük meg együttérzéssel. És főlemelő. A lélek számára hasznos demonstrálás. De egészen biztos, hogy a környezet számára is elgondolkodtató. S már jóval több mint főlemelő – mivel sokkal nagyobb a kockázata – az 1968 augusztus végi *cselekedete*, midőn egy-

magában – csokor virággal a kezében – egy este elsétál a szegedi Tisza-parton álló Lidice-emlékhelyhez, s a csokor mellé elhelyez egy géppel írt papírdarabot ezzel a szöveggel: ’A megszállás cseh áldozatainak.’ A *tiltakozás* kényszereként magyarázza ezt az akciót, ám az olvasó másról is meggyőződik: a személyes bátorság olyan fokával szembesülünk, amely – a morális vértettség mellett – sokat elárul a szerző személyiségének egy másik karakterjegyeről.

Az efféle önmegerősítő „tréningek” sorrai ismétlődtek Tamás Attila magán- és közéleti cselekvései során. Akár az ifjú folyóirat-szerkesztő ténykedését idézzük fel az *Új Hangnál* (vállalta Déry Tibor *Nikjé*-nek folytatásos közlését azután is, hogy szerzőjét kizárták az MDP-ből), akár ha arra gondolunk, hogy 1956 után – mivel úgy látta helyesnek – szolidaritásként titokban terjesztette a Fekete Sándor-féle *Hungaricum* és így tovább. Vállalni akarta a reá eső kötelességet és felelősséget (amit persze maga szabott ki magának), gyakorolni akarta ezeket a cselekvő próbákat, nehogy e a késztetések elhalványodjanak, elsikkadjanak.

Ezek a „tréningek” a kudarcok elviselésében is segítettek. Mert bőven érték kudarcok tudományos, egyetemi oktatói pályáján és a magánéletben is. (Elégséges információkat kapunk például egy nyolc esztendeig tartó, nyugvópont megtalálásával nemigen kecsegtető szerelmi kapcsolat meglétéről.) A fiatal tanár korában először beadott kandidátusi disszertációt „kapásból” elutasítják (miként majd később az akadémiai doktori értekezését is csak másodjára fogadják el), de ekkor túlesik egy revelatív változáson, döntésen: az *egész* (élet) feladása helyett – a sötét Keleti pályaudvaron bolyongva – hirtelen ráérez József Attila költői világgépének lényeges elemeire, s azt is tudja, hogy ezt így még nem dolgozta föl a szakirodalom. Ez a ráismerő azonosítás szakmai érvrendszerbe állítva most már döntő jelentőségű siker a még mindig fiatal tudós számára. (Nem kell többé szorongania a legjobb barát, a neves művészettörté-

[Szemle]

nész, Németh Lajos előtt, hogy „lemaradt barátta” lesz.) Megnyugtatóan hat annak a fölismerése, átélése és a gyakorlatban történő igazolódása, hogy az ember életében az értékek létrehozásától nem lehet eltekinteni. Még ha becsapják, vagy esetleg az út szélén hagyják, akkor sem. Ha akár két könyvkiadó is visszaadja egyik főműve kéziratát, akkor sem. Érzi, tudja azt is, hogy a sikerek viszont megkönnyítik az elébe vetett vagy került akadályok leküzdését.

A kandidátusi értekezésének sikeres megvédése utáni lelkiállapotára emlékezve ezt írja Tamás Attila: „Banális hangzik, de azt hiszem, reális, ha azt mondom: boldog voltam.” (Egy másik eseményt, Szeged város művészeti díjának neki ítélését ekként kommentálja: „Jölesett.” Majd a debreceni egyetemen a kivételes figyelem iránta: „ez jölesett”.) A lelki alkat színezetének megfigyelése során az emelkedett, a számára megnyugtatóan derűs reakciókra is érdemes és kell is figyelnie. A szép szakmai pályafutást – bár nagy a szerepük benne – nemcsak a pálmát növesztő terhek befolyásolják, hanem Tamás Attila egyik fontos és gyakran előtérbe kerülő kifejezését használva: az *emberi teljességre* törekvés más vonulatai, válfajai is. Nemcsak énjének szívósan küzdő erői, hanem a líraibb, megnyugvást adó lelkiállapot keresésének az igénye is. Többször tesz említést például magányosságáról (egy csoportos bécsi kirándulás alkalmával három és fél napig járja a várost „nagyobbrészt” egymagában) és magányosságáról–társtalanságáról. A probléma persze nem egyszerű: szakmai kibontakozása szempontjából ennek az állapotnak előnyei is vannak. Mindenesetre keresi a közösségekben és az egyes emberekben az értelmes, szép kapcsolatokat. Ennek egyik korai (és eredendően természetes) érzelmi pillanatát a szakmunkástanuló otthonban eltöltött első órája emlékének a felidézéséből ismerhetjük meg: „az ottani első vacsora esett olyan jól, hogy semminemű disszonancia nem zavarja a rá való visszaemlékezés békeségét”. A „bőséges adag paprikás krump-

li [...] a közösen elfogyasztott étel [...] egy emberi közösség megnyilatkozását is tudta számomra sugallni”. Egy egészen más „dimenzióban”, de a megtartó közösség lényege szerint alakult ki a társas viszony az *Új Hang* szerkesztőségében, majd a hetvenes évekbeli debreceni egyetemen. Mindkét helyen az értelmes munka és a rátermett, becsületes emberek világába kerül: gondosan figyelni és aggályos mérlegeléssel tisztelni a másik ember *teljesítményét*. (Persze a konfliktusos megnyilvánulások sora ugyanígy megfigyelhető, úgyszintén jellemző rá, de hát nem más ez sem, mint értékválasztás, illetve az értéktelenség elutasítása. Hosszú folyamat, egyszersmind eredmény is mindkettő. A középosztály – saját osztálya, rétege – háború előtti viselkedését értékelve szégyelli, ami történt. Ez a réteg sok tekintetben megbukott, a felelősségvállalásban különösen. Ő viszont azt vallja, hogy egy „úri gyerek” nem irtózhat egy „utcagyerektől”. Ellenben irtózik a léhaságtól, linkségtől, kötelességmulasztástól, minőségromlástól. Mind nehezebben viseli el a szembeülést például az irodalmilexikon-szerkesztőségben tapasztalt munkalassítással és a fegyelmezetlen munkával a hevenyészett, rossz vagy el sem készült szócikkek láttán. Jellemző rá, hogy a szakmai felháborodást morális megfontolás dilemmái kísérik: milyen eszközökhöz folyamodjék? Szerkesztő munkatársként vajon van-e joga revizorként föllépnie?

Mellékesnek tűnhet, mégse menjünk el szó nélkül a *Visszatekintés* szerzőjének egy különleges önerősítő „tréningje” mellett, ez ugyanis a fizikai és lelki próbák önként vállalt, sőt keresett terepe: a vitorlázás hosszú évtizedeken keresztül. Mint írja, élete kritikus fázisaiban „igen sokat segített [...] a létezésben. Hogy soha nem törtem le teljesen, abban annak is része volt, hogy közvetlen szél-víz kapcsolatban érezhettem magam nagyjából sikeresnek – nem egyszer olyankor is, mikor csak kevesen vállalkoztak kifutni a kikötőből.” Az egyszerre fizikai és lélektani erőpróbák vállalá-

sa többször is előtérbe kerül ebben az önszemélyiségrajzban. Némileg aszketikus, sőt – a legsúlyosabb esetben – nagy fizikai kockázatot vállaló elhatározások ezek. Példa az elsőre: édesapja nyugdíjba vonulásakor úgy dönt, hogy „anyagilag nagyjából” önállósítja magát. A következmény: majdnem két évig nem utazik fizetős járművel, nyáron kemény fizikai munkát végez, mindazonáltal elég sokszor éheznek. A leírás hangulatából kitetszik: megérte, örül, hogy így történt. A radikálisabb próba: Sarkadi Imre egykori útkísérletének – szemtanúk előtt vagy tanúk nélkül – többszöri megismétlése: a sokadik emeleti ablakon kilépés, majd a keskeny párkányon való továbblépések után egy másik ablakon át történő vízszahúzózkodás. Maga a szerző is bizonytalan önmaga személyiségrajzának készítése közepette: nehezen tudja ezeket az önmegpróbáltatásokat pontosan értékelni.

A *Visszatekintés* nemcsak önszemélyiségrajz: e mellett – vagy ez „alatt” – többekévé lineárisan fölépített történetesorozat is: a hős belekerül egy történetbe vagy szellemi folyamatba, majd valahogyan átkerül egy másikba. Van ezek között néhány igazán „nagy történet”, melyeket megkapó színésséggel, némelykor filmszerű anyagkezeléssel elevenít meg. Dokumentumértékűek például a forradalom napjaiban tett kóborlásai a pesti utcákon a tűzfészek körül. Ezek a beszámolók nem egyszer szépírói erőnyereket csillogtatnak, drámai feszültséget keltenek. A kíváncsiság, a nyugtalanság, a szemtanúi szerep igénye, a meggyőződés bizonyosságának vágya, sőt a személyes részvétel érlelődő vonzalma mind megjelenik ezekben a napokban. Miként viaskodása a szocialista eszmékkel mint utópiarendszerrel, középpontjában a marxizmussal. Hosszú folyamat ez is Tamás Attila életében, ugyanis nem olyan egyszerű egy enynyire elterjedt „világvallást” háttérbe szorítani az ember tudatában, különösen, ha már egyszer oly sok energiát fektetett bele – főként Marx műveinek a tanulmányozásá-

ba. Meg kíván győződni e tanok hitelességéről, életrevalóságáról, társadalmi (és tudományos) hasznosságáról, melyeknek talán legegyszerűbb módszere az elmélet és a gyakorlat (akár hazai, akár más országbeli) összevetése, ütköztetése. Szegedi éveiben például még nem gondolja azt, hogy „a szocializmus ígéreteiből *semmi* érdemleges nem fog majd valóra válni [...] azonban, hogy a szocializmus utópiáját immár jogosulatlan bármiféle *lehetséges* világnak tekinteni”, azt „egyértelműnek” tartotta. A marxista eszmekört (Lukács Györgyöt is beleértve) ugyancsak ambivalens érzésekkel, ámde módszeresen és következetesen tanulmányozza. „Nemegyszer embertelenül rideggé váló beszédmódjuk taszított, erőteljes logikájuk, szépelgéseket maguktól elutasító szigoruk elismerésre késztetett” – írja. Az emberi társadalmakban meglevő hallatlan igazságtalanságok, az emberi méltóság érvényesülésének lehetetlenségei őt is élénken foglalkoztatták. (A probléma – az igen vagy a nem a marxizmus tanításaival kapcsolatban – bonyolultságát egy derűsen groteszk jelenet földidézésével is érzékelteti a szerző. Egyszer, midőn Weöres Sándorék kertjében Károlyi Amy őt marxista kritikusként aposztrofálta, válasz helyett – minthogy másoktól az antimarxista minősítést se vette jó néven – a házigazdák fenyőfára kúszó kismacska után vetette magát.)

Az 1956-os forradalom valóságos aknáin után a szegedi egyetemen töltött oktatói működése során élte át a hatvanas évek látszólagos békéjének rejtett aknás világát: a „konzolidálódó” szocializmus minden kártékonyosságát, az ő számára elkerülhetetlenül konfliktusos, következtetésképpen szorongásos világát. Nagy fejezet ez is Tamás Attila könyvében. Bár több kitűnő embert fedez föl maga körül itt az egyetemen, mégis Joseph K. eseteit idézi föl *A per* lapjairól. Bizonyára nagy erőfeszítésre és szigorú önmérsékletre volt szüksége ahhoz, hogy a nem mindennapi feszültségek közepette meg tudta őrizni (hét éven keresztül) emberi méltóságát, sőt tovább tudta építeni

[Szemle]

tudományos munkásságát. Már eleve késlekedik a tanszékvezetői kinevezése, később visszavonják azt, fölébe helyeznek egy érdemtelen tanszékvezetőt – a hivatal hallgat, illetve mellébeszél. A *Tiszatáj* szerkesztőségéből is eltávolítják. „Egyre inkább észre kellett vennem, hogy valami ’nincs rendben’ körülöttem.” Úgy is fordíthatunk ezen az észrevételen, hogy ő maga – önazonos módon – nagyon is rendben volt, csak éppen a körülötte levő *rendszerrel* volt baj. A rendszerrel, amely végső soron emberekből tevődik össze. Egyes emberek nyomorítják az ő életét is természetesen, még ha nem is könnyű minden esetben a „névre szóló” azonosítás. A Lukács György – főművének tartott – *Estétikájáról* írott dolgozata (ráadásul a Jugoszláviában megjelenő *Híd* című folyóiratban) után végképp a „zavaros” antimarxista nézeteket hirdető irodalomtudós bélyegét sütik rá. (Ebben az összefüggésrendszerben érthető igazán néhány korábbi utalásunk: a „Párt” – amelynek soha nem volt tagja – éberem örökösön azon, nehogy túl könnyen érje el tudományos sikereit.) Debreceni korszakában, a hetvenes években mégis elért a legfontosabb állomásokra: tanszékvezető, akadémiai doktor, egyetemi tanár. Másfelől: rektorhelyettes, a városi közgyűlés tagja, a város díszpolgára. (Szívesen idézzük ide egyik tanulmánykötetének címét: *Irodalom és emberi teljesség*.)

Tamás Attila *Visszatekintése* másodszori olvasásra is friss érdekes és eredeti, azaz a megírás módja úgyszintén figyelemreméltó. A személyes motívumokat is figyelembe véve (a hatvanas évek közepétől jelen recenzens személyesen is nyomon követhette a szerző életének a nyilvánosságra szánt főbb történéseit) ez az olvasói érdeklődés elsősorban mégiscsak magának a műnek: tartalmának és előadásmódjának köszönhető. Ez utóbbinak is számos jellegzetessége érhető tetten a könyvben, csak utalásszerűen említünk meg néhányat.

Mindvégig megkapóan finom árnyaltsággal fogalmaz. Esszéíró módon. Nem hagy

kétséget afelől, hogy az emberi viszonylatok mindig sokkal összetettebbek, finomabb eresztékűek annál, semhogy hirtelen megállapítással, ítélezéssel maradandó és hiteles végeredményhez jussunk. A forradalom napjainak egyikén hazafelé ballag: „csodálatosan szép fél nap emlékeivel gazdagabban, de már egy reményeket szétfoszlato óra szorongásainak terhét is hordozva.” Jóval később Szegeden: „Szőke, szelíd kislányomat nem volt nehéz szeretni, s az apaszerep így az időnként kíméletlen körülmények ellenére sok örömmel járt, ez azonban távolról sem jelent olyasmit, hogy ebben az időben szűk térre összpontosított, de felhőtlen derűvel kecsegtető jövőképpen gyönyörködhettem volna.” (Megjegyezzük: ez a fegyelmezett esszéstílus, a számos helyen fölbukkanó, pontosan fogalmazott, de több rétegen át futó gondolati építkezés számít az olvasók gondos figyelmére.) Mindvégig egy ideális pontosság felé hajlik, az optimális árnyaltságot igyekszik megközelíteni, máshonnan nézve: értelmezni. Máshol meg színesek, filmszerűen plasztikusak a leírásai, megjelenítései.

Nem hiányoznak ebből a visszatekintésből és önszemélyiségrajzból a derű, a humor, az irónia, sőt a szarkasztikus megfogalmazások pillanatai sem. Máskor meg a nehéz filozófiai, etikai problémák fejtegetéseit anekdotikus kitérők színezik. Sőt szellemes viccek is eszébe jutnak a szerzőnek egy-egy tragikomikus jelenet elbeszélése, földidézése közben. 1956 elején az *Új Hang* szerkesztői kollektív elmarasztalásban részesültek, amely az állásuk vesztélyeztetésével volt egyenlő. Beülnek egy presszóba, hogy meghányják-vessék helyzetüket s kilátásaikat. Tamás Attila: „Még Csoóri Sanyinál is fiatalabb voltam ugyan, állástalanságban viszont nekem volt a legnagyobb tapasztalatom, ezért úgy gondoltam, az alaphang megütésével nem kell okvetlenül másokra várnom. Derűlátásom fanyar hangszínű megfogalmazása kedvező fogadtatásra talált.” S zárjuk ezt az elemzési kísérletünket a keserű humor egyik itteni gyöngyszemével: a szegedi albérleti viszontagságok egyikének helyszíni tudósításával. „Asztal például hosz-

szabb ideig egyáltalán nem volt benne, tévé-
néző szobájuktól egy szimpla kétszárnyú ajtó
választott el úgy-ahogy bennünket, éppen
csak hogy gyöngítve az érkező hanghullámo-
kat, föl azonban nem tartva őket, legyen szó
akár cselekménybeli golyók záporozásáról
vagy kínvallatást elszenvedők ordításairól,
esetleg az eseményeket kommentáló öregek
dohogásairól. Zuhanyozás közben néhány-
szor két lábra állt velem a jelentéktelen súlyú

fürdőkád, a koros házinéni a konyhában eről-
ködte lábára a harisnyóját, miközben mi
ott reggeliztünk volna. Vasárnap hajnalban
– kocsmai zárórakor – egy-egy elázott atyafi
ott állt meg még néhány utolsó percre az ab-
lakunk mellett, hogy még egyszer kiadja ma-
gából lelkének bánatát, megbántott igazság-
érzetét vagy esetleg valamilyen materiálisabb
tényezőzt.”

MONOSTORI IMRE

Nem mindennapi ballada

Szentmártoni János: *Ballada hétköznapi díszletekkel*

aláló, pontos cím,
mely a költő mű-
veinek lényegi saját-
ságát ragadja meg.

Kívül – elsőre – egyszerűnek mutatja ma-
gát – valójában finom, távlatos oxymoronokat
rejt magában. Ha az olvasóban megfogalma-
zódik ’ballada’ és ’hétköznapiság’ ellentéte,
’ballada’ és ’díszletek’ *megalkotottságának* és a
’hétköznapi’ *spontaneitásának* szembenállása,
rögtön e költészet forgószélszerű poétikájá-
nak vonzáskörében találja magát.

Találó, pontos cím, valódi önismeretről
tanúskodó.

Minden eleme kimozdít, elmozdít a szo-
kásos értelmezési sémáktól. A ballada per-
sze nem (illetve nem közvetlenül) a verses
epika műfaját jelöli, hanem Szentmártoni
János verseinek egyik jellegadó tulajdonsá-
gát: az epikus magvú, mégis erősen lirizált
és drámai feszültséget hordozó energiát,
amelynek eredendően széttartó elemei kü-
lönös, zaklatott egységgé forrnak a befoga-
dás során. S jelenti a romantikus értelemben
poétikus, hogy ne mondjam: patetikus
alaphang kibillentését a hétköznapiól vers-
be emelt tárgyi világgal; a díszletezés *művi*
gesztusával ellensúlyozott, nagyon is *belülről*
fakadó önelemzést, a lélek kifordítását, a

STÁDIUM KIADÓ,
2010

költő *tétova* lemeztele-
nedését.

Nincs ebben a cím-
ben – nincs Szentmártoni János egyes ver-
seiben és költészetében sem – nyugvópont;
az olvasó nem tud kívül kerülni azon a for-
gáson, örvénylésen, amelyet e líra kevert
hangneme, összetett nézőpontja kelt.

Nem szemlélődésre hív: beleforgat, be-
leszédít a világába.

Az *önelemzés* félrevezető is lehetne, ha
analitikus, laboratóriumi, bonctani értelemben
gondolunk rá; ha az önmagát kívülről,
minden oldalról hidegen szemlélő megfi-
gyelőt vagy bírát látnánk a költői énben. Itt
minden belülről indul, belül történik és belül
sistereg szét a sohasem kiteljesedő, valameny-
nyire mindig a megoldatlanságban lebegő
lezárásban. Az analízis nem gondolati szférák-
ban mozog, hanem a képek villódzó sokasá-
gába rejtett történések, az elhallgatások, elfoj-
tások miatt töredékes epikus mozzanatok
jellemzik, rajzolják eléink – elmosódottan,
ködszerűvé stilizáltan – a vívódó költői sze-
mélyiséget.

Válogatott versek, tizennyolc év költői
munkássága – nem várhatjuk, hogy a cím-
ből kiforgatott jellemzésem a kötet minden
versére áll. Ha valaki a végén kezdi az ol-

[Szemle]

vasást, inkább egyetérthet; a kötet a pályakezdetés felől indít, a tematikus ciklusokban a linearitás szerkesztési elvét is alkalmazván láttatni engedi a költői pálya alakulását. Azt, hogy a kezdetben még plasztikusabb, egyszerűbb versbeszéd hogy kezd megsűrűsödni, hogy telítődik súlyosabb levegővel, egyre marcangolóbb őszinteséggel a vers, és a későbbi darabok legjavában hogy robban ki az eleinte még jobbára visszatartott lélegzet. Fordított út ez, mint szokásos: nem az egyszerűsödés, hanem a mind összetettebbé válás felé halad Szentmártoni lírája. A balladisztikus karakter fokozatosan, a szemünk láttára teljesedik, bomlik ki a kötet ciklusaiban.

Az elhallgatás, a titok, rejtély a balladai áramlás forrása. Miként e költői világban szinte minden emberléptékű gond, a – rejtélyes, mert tárgyaltan – büntudat érzése is a gyermekorból eredeztethető. A gyermeki szorongás plasztikus leírásával indít a *Lebukás*: „Elbújok ebben a versben, mint egy bűnöző, / aki tette színhelyén keres menedéket. / Elvegyülök a szereplők közt álruhában, / és próbálok titkolni mindazt, ami éget.” A következő strófák életképet idéznek elénk, szokványos vendégeskedést, ahol a kislány egyszerre figyel a felnőtteket és figyel befelé: „Játszom, vagy elnézem komoly férfiak füstjét, / mely karikákban álmodok fodroz a számig.” A hetedik strófa után vágás, nézőpontváltás: a már egyedül, ágyhoz kötve élő házigazdánál felnőttként van látogatóban a fiú, s mintegy megketőzve látja a két idősíkot: „A tűzpiros szőnyeget néztem, ahol eltűnt, / ahol eltévedtem – tükröz száz utat, / mesélem, hogy vagyok, min dolgozom, és érzem, / ahogy kimérten körbeindáz a büntudat.” Helyben vagyunk: az idő körbeért, a gyermeki szorongásból fakadó büntudat érzéséhez jutotunk vissza.

A „hiányosan, de felnőttem végre” állapotát – másutt: a „felnőttél láthatatlanul” magányát – járják körül a versek. A múlthoz fordul a költő magyarázatért, meg „utolszor felmérni a károkat”. Az *Apám után (1)* egy közelebb-

ről meg nem magyarázott árulást nevez meg a gyermekkor „eredendő bűneként”, a mindenkori szorongás okaként: „beette magát szüleimbe, / fogkefém merev sörtéi közé”. (Nem feltétlenül indokolt a vers és tágabb szöveggörnyezete alapján, hogy dikciójában, retorikájában néhol Illyés *Egy mondat...-ára* játszik rá.)

A felnőtté válás félbesikerült, hisz annyi hiány, mulasztás kísérte; az *Apám után (2)* zár-lata – túljutván a „Mit kiálltam érte...” túl direkt kibeszélésén – egyre fokozódó feszültséget lobbant ki a lakonikus felismerésben:

*S most akar előmászni,
mikor már félig halott vagyok?
Ez volna hát a felnőttkor?
Ez a kétes feltámadás,
mely az apa koporsójából nyílik,
mint a semmi virága,
beillatozni a maradék időt,
kioltani kezemből
a maradék remegést?
Hiszen már voltam több is ennél.*

A szokásos apa–fiú kapcsolatoknál is nehezebb, súlyos tettekkel terhelt viszonyt hurcol magával a költő. Visszafojtott vád és esetlen megbocsátás között ingadozik. („Hát nem kérheted rajtam most számon, / átölelni őt hogy voltam képes” – tiltakozik.) A „Ki bír ki fele életet térdem?” ridegen feloldozó gesztusa variálódik a ciklus egyik legegységesebb darabja, az *Apám után (3)* végén:

*Sírtam, igen, mindegy, kit sirattam,
őt-e vagy magamat – volt okom.
Mert akit koporsóban visznek,
annak ennyivel még tartozom.*

Az apa iránti szeretet: heroikus küzdelem. Egyrészt a fásultság miatt oly nehéz: „Unalmasak már e tragédiák. / Vértforralóan unalmasak” – ítél a *Már másodszor* zár-lata a tragédiákról, amelyek forrása mindig az apa. Másrészt az úr miatt, amit nemcsak az apa börtönvevei miatti távollét mélyít, hanem a fiú

elhunyt anyjához való különböző viszonyuk is, amely csak ellentmondásosságában lehet hasonló. E küzdelmet úgy vívja meg a költő, hogy a mindennapi tárgyakkal bíbelődő, olykor az elemekkel küzdő férfit idézi fel. Nem egyszer groteszk élethelyzetben: „apám a csatornát ássa / mert alámosta a házunkat a szar” – kezdődik az *Idill*. Máskor az alig titkolt fiú gyengédség szavaival: „Törődött testét nézem: földet ás, követ bont. / Napról napra megtörténik benne a vers” (*Apám közel hajol a vershez*). A fiú meg akarja váltani bűnös apját – e feladat hol felingerli, dacot szül benne, hol pedig megfelelni igyekszik, mint az *Elképzelte karácsony apámmal* záróképében: „s míg jóízűen eszik, szürcsöl, poharaz, / vállaira hó szítál, / mint a hegyi fenyőkről”. De ez a viszony nem tűri a zavartalan idillt, a tiszta megváltásképzetet: ez a vers is megrajzolja – bár csak lábjegyzetben – az ellenpólust, a buszról rosszul lelépő apa balesetét, aki „tyúktápot zúdítva a járókelőkre” összetöri magát. („Apám kis híján médiasztár lett, / amikor leégett a háza” – távolítja a tragikus viszonyulást a *Már másodszer* felütése is.)

Hosszan időztem az apaverseknél: ez a kötet fókuszpontja. Minden felsistergő energia innen ered, s ide hull vissza. Ez a második ciklusa a kötnék, amely – mint a szerzői *Utóhang* fogalmaz – „a gyerekkori tragédiák, emlékek útvesszőiből” kalauzolja az olvasót. E ciklus címe az egész köteté is: *Ballada bétköznapi díszletekkel*. A címadó vers a gyerekkori emlékek cserepeiből összerakható történéssor egyik emblemikus képét rajzolja meg: „Félig kitárt ajtóban szellemtestű férfi: / fia előtt térdel, mikor a börtönből hazatér.” A találó jelző – „szellemtestű” – egyszerre utal a hosszú távollétre, és érzékelteti a fiú idegenkedését, ugyanakkor a börtönben lesóványodott apa alakját is megrajzolja.

Itt elvágja a történéssort: van, ami nem mondható el. A találkozás mozdulatai, szavai helyett a régi emlékek tárgyilagosa hangolt felsorolását kapjuk. De ennek a végén ott van a fiú számára legfontosabb, traumatikus történet: apa és anya súlyos konfliktusa. „Bálványozta feleségét – álmában is őt csodálta. /

Kegyetlen volt a nő – szívében magány tüskebokra. / Más férfiak ízére vágyott”; az apa végzetes tettét viszont földrengést idéző képsorok helyettesítik, idegenítik el. (Egy későbbi vers, a *Dráma* egyetlen tagmondata foglalja össze lakonikusan e történetet.) A befejezés újabb vágással a nyitó képhez tér vissza, mint ha csak pontosítani akarná, emlékezetébe vésni. Az ajtóban álló férfi alakjába, e fotográfia-ként kiélesedő képbe sűrűsödik mindaz, amit elhallgatott:

*Félig kitárt ajtóban szellemtestű férfi.
Mimtha már évek óta állna ott.
Megtört arcán értetlenség máza,
tekintete üvegfényén átcikkan olykor egy madár.*

E költészet mindkét pólusán családi viszonylatok mágnessége hat: a múlthoz fordulva az apa–fiú (és részben anya–fiú) kapcsolat, a jelenben pedig az apává lett költőnek a lányához és feleségéhez fűződő viszonya. De nem elsősorban szerepkonfliktusokról van szó! Nem a költői személyiség szerepek közötti szétosztódásáról, tudathasadásáról. Mindegyik viszonyt lényegiként – tehát nem szerepként – fogja fel a költő, és nem e szerepek esetleges összeegyeztethetlensége vagy egymást gyengítő, nehezítő hatása foglalkoztatja; sokkal inkább az, hogy mindegyiket a maga teljességében akarja megélni, mindegyikben egész személyiségének súlyát mérné meg; a tökéletesség, a teljesség hiánya miatt éli meg tragikusan (poétikai értelemben: baladisztikusan) e kapcsolatokat.

A harmadik, *A madárjós halála és újjászületése* című ciklus témája ez, az „újratanulni magunkban az embert” programjának – ahogy a ciklus míves címadó verse fogalmaz – lírai története. Vagy ahogy a vers pontosít: „újratanulja magát bennünk a gyermek”, hiszen ezeket a viszonylatokat is átszövi a múlt megannyi emlékfonala. (Erre szép példa *A titok* című vers vagy a *Somlyó-szigeti elégia*.)

Olyan dinamikus, az epikai és lírai elemeket a korábbiaknál még hézagmentesebben összeillesztő versek születnek e témában, mint

[Szemle]

a régi zongora eladását elmesélő *Fekete hold*, a várandósság misztériumát felvillantó *Az apa álma* (3). Vagy a családi kirándulás banalitásából megemelkedő, férfi és nő széttartó útjának fájdalomát emblematis metaforába sűrítő *Dante madara*: „a nagy madár, a szürke gém, ott lebeg, köröz, suhog / lomhán, állhatatosan beomló árnyaink fölött; / vészjósoló rikoltozását, mintha fülemre kötözött / kagylóból játszanák a tenger megváltó zenéje helyett, / iszonyodva hallgatom”. És a *Duna-varsányi levelek* sorozata, amely szabad verses, a prózához közelítő dikciójával új szint hozott Szentmártoni költészetébe. Meg a *Kávé a Móriczon*, ahogy a kávéházi látványelemeket vegyíti a közös sors metaforikus képeivel. S a költő negyedik kötetének címadó verse, *A másik apa!* A kislány játéka – „Nem te [...], / a másik apámat hívtam” – válik hátborzongató lelki gyötrelmé, amelyet gyors montázsokkal pergő filmszerű képsor tesz érzékelhetővé: „elindulok a töksötét lakásban, / kilincsek, tárgyak, falak, / megállok e tenger-morajlásban // csempére tapasztott füllel, / hallgatózom, gyufa lobban, / hátranézek, valaki / cigarettázik a konyhasarokban, / [...] megbotlom, csörömpölve / ázuhanok egy konyhaszéken”. De a többi Anna-verset is sorolhatnám, az *Anna, én és a világ* vagy a *Lányomnak* címűeket például, s e ciklus másik újdonságát, a prózaverseket (*Tíz éve Párizs, Nem tudom Párizs és a fél világ*).

A két pólus, múlt és jelen emberi kapcsolatai között a fókuszpont: az írás – a negyedik ciklus centrális motívuma. A költőnek lenni terhe, öröme, átka, áldása. A költő harmadik kötetének címadója, az *Itt, a papíron* így villantja fel e hármasságot:

*Akit kérsz, kire vágysz,
elvették, elszórtam,
vagy magától elment,
vagy soha nem voltam,*

*de itt, a papíron,
feltűnik még olykor,
mintha tömegben keres-
ném, előbb még ott volt,*

*a nyomában vagyok,
sarkában évek óta*

Ez is emblematis darabja Szentmártoni lírájának (kár, hogy a zárlat élességét – „itt vagyunk mindhárman, / hagyj időt, eressz még – / vers nélkül sajnos már / botlanék, el-esnék” – tompítja a felesleges „sajnos”).

A negyedik ciklusban (*Forog egy angyal, betelve ég*) az életrajziság delejes vonzásából ki-kiszakad a vers. A visszautalások persze itt sem hiányoznak. Miközben az *És megint az oroszlánról* remek parabolája Magyarországot sorsát is példázza, a zárlat autotextuális utalása a költő első kötetére (*Útszéles magány*) önarcképként is olvastatja a verset. A centrumban azonban a költőként létezés kérdése áll. A *Kimerevítésben* a versre is rávetül az öregedés, a pusztulás, a nem létbe fagyás „negyedik évszak”-a. A *Mert ő voltam* című – nagyon jó – vers akár a válogatott kötetre vonatkozathatóan mondja az énről: „Itt marad: a vers albumában majd lapozgatód.” Továbbra is a költői személyiség önelemzése van tehát a középpontban, de elmozdítva a súlypontot az emlékidézéstől, az emberi kapcsolatok elemzésétől az alkotás, az írás dilemmája felé.

Fontos, új mozzanat azonban a személyes létgondok önköréből való (nem kiszabadulás, de) kitekintés, a szélesedő látásmód, a gondolatiságra való hajlam. Változatos formákban lesz központi téma itt a halál – egy Santo Domingo-i „kehesdög” látványa hívja elő *A halál kutyája* allegóriáját, az ütlegek elől a Gyilkos-tó befagyott jegére menekülő ló paradox látványa a vers metaforájává lényegül át. A költő olykor szinte zabolátlan, képteremtő kedvét az epikus részletek gazdagodása mind gyakrabban visszafogja (ez persze a *Duna-varsányi levelek* kisciklusa óta jellemző), s ilyenkor egy-egy telitalálatos kép szinte kiragyo a szövegből: *A halál kutyájára* „séta-botfejű keselyűk / se fanyalodtak volna rá”; a ló emlékét felidézve pedig ezzel a pontos, érzékletes képpel nyit: „orrából páracsokek lobbannak”.

Együttérző, de nem érzelgős sorsképek a Ripolus-versek; a *Találkozás* még inkább csak önmagához méri, a *Ripolus ébredése*, *Ripolus árnya* és főleg a Puerto Rico-i élmények ihlette *Ripolusok éjszakája* című prózavers és a *Ripolus San Juanban* című hosszúvers már társadalmi érvényű tablóvá szélesíti koldus, hajléktalan, szegény ember sorsát. Először egy apokaliptikus léptékű vonulás prófétai tanújaként szól: „mind, akiket elárultunk, megaláztunk, kilakoltattunk; akikért prédikáltunk s akiket letagadtunk; akiket összevertünk, széjjelszedtünk, összeraktunk, széttördeltünk, kiteptünk és gyökerestől szélben megforgattunk... vonulnak harag és bosszúvágy nélkül, kifosztva, elernyedve, roskatagon gyilkosaik városában...” (*Ripolusok éjszakája*). (A vers alatt ott áll a megírás dátuma: 2006 júliusa, nem véletlenül: még nem történik meg Budapesten az, amit a vers szinte megjósol: „valaki oszlassa szét őket, rohamrendőrt, kardont, vízagyút nekik”. Ó, Teiresziász, a „vak madárjós”, kit annyszor megidéző Szentmártoni!) A másik versben a „szánom-e, vagy irigyelem” dilemmája közt őrlődik; saját költőletének értelmét vonja kétségbe a táncoló Ripolust látva: „Aki megkapaszkodni is alig bírok céljaim lépcsősorán, / bár csak így tudnék feloldódni a versben.” És irgalmat kérne a számára: „Hé, te rákárus, ha majd páncéljaidat mind eladogattad, / s Őt pia és cigi fogytán már kiveti magából a salsa, / nyalábold föl, emeld a kosaradba, és vigyázz rá hajnalig” (*Ripolus San Juanban*).

Ripolus Gert Hofmann német író regényéből (*Der Bildensturz*) került Szentmártoni lírájába (Hofmann pedig Pieter Brueghel festményét „írta újra”). Egy másik Szentmártoni-maszk nem kevésbé szokatlan: Dino Buzzati *Tatárpusztájának* hőse, Giovanni Drogo. Mindkét maszk a létezés kilátástalanságának, értelmetlenségének foglalatja. Mindkét esetben a költői személyiség eltávolításáról és egyszersmind kinagyításáról van szó: a hiábavalóság érzetét úgy tudja megragadni e szerepek révén, hogy közben

lehántja magáról mindazt, ami egyéni, esetleges, sorsszerű. Általánosabb, ontológiai érvényűvé teszi az érzést, ami benne eredendően életrajzi.

A *Ballada bétköznapi díszletekkel* mégis elsősorban egy ember sorstörténete. Ahogy a kötet megrázó, nagy szintézisverse, a *Himnusz örömért* láttatja: a felnevelődés története. Még ha nem is egyértelműen eldönthető, kire utal a kurziválás (a költő gyerekkori sebzett önmagára? az apjára? esetleg keresztanyjára?), ki az, akiről „ekkor még nem sejtetted, hogy ő fog / fölnevelni, hogy az egyetlen ember lesz, aki feltétel nélkül / megbízik és hisz benned”. És az (eddig) életút végpontján ott várja a feladat. A pompeji ór – variáció Drogóra – rendíthetetlenségét olvassa rá magára: a költőnek lenni küldetését immáron feltétel nélkül vállalva, mint maradék életreményt. (Legyőzve a *Számvetés* gyötrő kérdését: „Miért bíztad magad a vers mentőövére akkor is, / mikor csak úsznod kellett volna boldogabb partok felé?”)

Az öröm vagy csak foszlánya annak, amiért itt fohászkozik, mintha az iszkázi versekben legyintené meg. Ahol „házfalon két légy paradicsomi összegabalyodásban”, ahol „Darazsak lakmároznak magukat potrohig fúrva szilvatestbe”: „ha majd menni kell – mert letör téged is egyszer a szél, / mint nemsokára a kert végében nyikorgó faágat, / jó volna innen indulni el” (*Egy iszkázi vasárnap reggel*).

A szerzői *Utóhang* szerint a négy ciklus négy könyvnek is olvasható – s az ötödik könyv a négy ciklus egésze. Ez az ötödik könyv izgalmas, sokféle, mégis egységes költészetet mutat, miközben egy költői alkat természetét és alakulását is megrajzolja. A Szentmártoni-vers alapvetően tropikus természetű (Nagy László, Orbán Ottó öröksége ez nála), a metaforák és hasonlatok burjánzását a belső, komor indulat heve fűti (ebben József Attila, távolabbról Ratkó József sorstársa). Képei többnyire az érzelmek kivetülései: „Körötte semmi, csak saját / iszonyatod köd-indái” (*Holtfo-*

[Szemle]

gyatkozás); „hangod holdfény aranytálban (Atlasz); „Nagy csönd-zsák ez a környék; / még mikor, mint kísértet-karaván, / elvonul alattam életem, az sem üt zajt” (Dunavarsányi levelek (4)); „a koporsó-árny nem-levésben” (A kérdező). Gyakran él – ez némileg Csoóri Sándoréval rokonítja költészetét – eredeti, meghökkentő hasonlatokkal: „mint egy óriásfenekű fellini-asszony, melledre térdepel a meleg” (Érkezés 4 tételben); „Az idő, mint egy nyikorgó bőrkabát, / mindig fölveszi testem vonalát” (Bőrkabát); „erőd végére értél, kiterül benned a fájdalom, / mint egy ugrásban megnyúlt ló a mozdulat képkeretében...” (Himnusz örömért).

A Szentmártoni-vers ugyanakkor erősen retorizált. Anaforikus és epiforikus szerkezetek indázása szervezi nem egy szöveget – így a kötetzáró *A kérdezőt* is. (Ennél sem érzem teljesen funkcionálisnak, hogy Illyés *Egy mondat...*-a sejlik át a vers retorikai szövetén.) A metaforikus-retorikus struktúra némely versében túlterhelt, a szöveg egyes pontokon megbicsaklik, egy-egy kép olykor inkább feszültesesést hoz, a feszültség fokozása vagy fenntartása helyett. Főként a strofikus, többnyire négysoros rímes strófaból építkező versekben fordul ez elő – a rímtelen négysorosokból álló *Antikleia* vagy a *Csak amikor* például hibátlan ívű. (Azt nem tartom hibának, hogy a vállalt metrumot – akár ütemhangsúlyos, akár jambikus vagy trochaikus – szinte mindig „odahagyja” a vers: ez inkább arra utal, hogy Szentmártoni nem annyira metrumokban, mint inkább *ütemtagokban* gondolkodik, azaz – és ebben talán Ady utóda – strofikus verseinek többségére egyetlen szabály húzható rá végig: meghatározott számú ütemet tartalmaz egy-egy sor. A tagoló verset azonban gazdagon színezi ütemhangsúlyos vagy időmértékes mozzanatok.) A képi világ egysége viszont helyenként hiányolható. (Még akkor is, ha a kisebb döccenőket általában elfedi a gonddal megkomponált szerkezet.) A *Láz* humoros-furcsa alaphangját ez a találó kép adja meg: „Ifjú kobold tál kamillával inhalál.” E – Szentmártoninál viszony-

lag ritka – játékoság majdnem végig jól működik – kivéve ezt a laposabb képet hozó sort: „te kurta álom, fényekbe szőtt életű”. Az *Ismerős szigetre érve* második strófája képzavar-gyanús: „Vízszintes fába zárna – forgácsa hull rám – / a kettőnk háborújában felgyűrt hullám, / s ittfelejtett pohár vizében elsodorna.” A szintén játékos hetykeséggel fűszerezett *Végjáték* többnyire pazar képei közé („Lábtörő-ég alatt / vadludak porzanak. / Életed sárkányként / csattogva elszakad”) egy közhelyesebb is odateveredett: „utazd be életed: / izzó fényéveket”. Ám ahol végig kitart az energia, nem lazul az alkotói fegyelem, ott különös hatású, nagy versek születnek. Mint az *Apám piros fényben*, a *Nagyapa* vagy a már említett *Kávé a Móriczon*, *Somlyó-szigeti élégia*, *A másik apa*.

Az epikai szálát részletesebben kidolgozó, többnyire astrofikus, szabad- vagy prózaverses daraboknál általában nem fenyeget ez a fajta veszély: mivel ez a típus nem a mindvégig kitartott hang feszültségére épül, hanem egy mesélősebb, lazább dikció megtorpanásai, a szürke díszletekből kiragyogó egy-egy kép viseli a szerkezet súlyát, nem fárad el a versszöveg, nem csúsznak be közhelyes képek. Itt az az igazi tét, hogy az egyes történetelemek képesek-e együtt hatni, összeáll-e valami egész a részekből. Szentmártoni egyre biztosabb kézzel kezeli az ilyen típusú verset (s ebben leginkább tán Agh István költészetére támaszkodhatott), a kötet nem egy remeke ezek közül kerül ki. (Az eddig kiemelteken túl most csak *A földvári mólónt* említem.)

Igazi költői bravúr az epikus szerkezetű, ugyanakkor hexameterekből építkező *Vendég* című vers. Olyan ritkaság ez a típus Szentmártoni János lírájában, mint a rövid vers. Ezek tárgyiassága, tömörsége is üdítően hat (*Kigyúló nyári konyha*, *Ulysses*, *A magány*, *Tény 3 sorban*, *Valaki*, *Égi halász*).

A négy ciklusból összeálló ötödik könyv: öt verseskönyv, tizennyolc alkotóév foglalata. Jelentős, maradandó költészet summázó válogatása. Olyan az egész könyv

magá is, mint egy ballada: konfliktusokkal terhes történet lírai látásmóddal, elhallgatásokkal, titkokkal, szerelemmel és szeretettel, szeretetvággyal és csalódással, hűséggel és árulással; tragédiával. De a befejezés

nyitva marad, a felfedezés izgalmával járó folytatást ígéri: „De Ulüsszesz szomja űz, láza hajt. / Szemem tatján Kolumbusz ácsorog.”

NAGY GÁBOR

A tisztázatlan koronaértelmezés hagyományának története

Kees Tészelszky: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*

ki kézbe veszi Kees Tészelszky nagyszerű könyvét, az első

ránézésre azt mondhatja némi előítélettel, hogy a Szent Koronáról már mindent megírtak a történészek és jogtudósok, így nem sok újat mondhat ez a könyv. Azonban ez a könyv más, mint a Szent Koronáról szóló monográfiák többsége.

Kees Tészelszky rendkívül jó idegenvezető, mert a könyve témájához bizony elkel némi vezérszál. Tészelszky a kora újkori Magyarország történetével foglalkozó szaktörténészeknek és a korszak iránt érdeklődő laikus publikum számára nyújt hatásos segítséget, a témakör pedig, amellyel Tészelszky foglalkozik, a „magyar korona jelentésének kora újkori megváltozása”. A könyv bevezetőjét R. Várkonyi Ágnes jegyzi, és ő is jelzi, Tészelszky könyve a magyar historiográfiában elég nagy űrt tölt ki, hiszen általában csak az újkori és legújabb kori történetírással foglalkoznak ebben a témában. Igényes, magas színvonalú, jó kritikai reflexió a munka, nem rest kérdéseket feltenni, vitába elegyedni az itthon és külföldön folytatott kora újkori kutatások módszereivel, megközelítéseivel. Tészelszky könyvében a cambridge-i politikai eszmetörténészek közül John Greville Agard Pocock eszmetörténeti értelmezését vélhetjük felfedezni leginkább, amely egy mondatban összefoglalva így

BENCÉS KIADÓ,
PANNONHALMA, 2009

hangzik: nemcsak a kanonizált művekből tudjuk rekonstruálni a poli-

tikai gondolkodást, hanem az adott kor összes írásos emlékéből, beleértve akár a pamfletirodalmat is. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusnak Debrecen városa adott otthont 2006. augusztus 22–26. között, ahol Kees Tészelszky Révay Péternek a magyar koronáról szóló könyvét – *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius* – mutatta be. Előadásának centrumában Justus Lipsius (1547–1606) eszméi és módszerei kaptak helyet abban az összefüggésben, hogy a kora újkori politikai eszmetörténet vonulata hogyan tudott beilleszkedni Révay Péter (1568–1622) politikai gondolkodásába, és ehhez Lipsius miképpen járulhatott hozzá. A magyar politikai és kulturális elit azonban a XVI. század végétől a XVIII. század elejéig alapvetően Justus Lipsius etikáját és politikai gondolkodásmódját követte.

Meggyőződése szerint a magyar koronáról szóló munka önmagában nem nemzeti alkotásnak tekinthető, hanem egy importált, már létező „műfaj” magyar megfelelője, amely Európában már elég régóta jelen van. Hipotézise szerint a magyar nemzeti identitás a kora újkorban két komponensből alakult ki: az első komponens a meglevő magyar hagyó-

[Szemle]

mányok, a másik pedig a nemzetközi eszmecserék, hagyományozások.

2009-ben jelent meg Tészelszky könyve *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és a nemzeti identitás* címmel, de meglehetősen visszhangtalan maradt itthon. A kötet annak a doktori disszertációnak a kibővített változata, amelyet a szerző 2006. június 29-én védett meg a groningeni egyetem patinás dísztermében.

Tészelszky neve nem ismeretlen azonban a magyar történészek és a nemzetközi kutatók körében, 2006 óta ugyanis folyamatosan publikál, elsősorban tanulmánykötetekben találkozhatunk a magyar származású, fiatal holland kutató nevével. A kora újkori Magyarország politikai eseményeinek nemzetközi összefüggésekben (holland–magyar relációban) való megértésének igényét új nézőponttal spēkeli meg.

Az ismeretlen korona című munka hat nagyobb fejezetre tagolódik, ezek közül az első kettő foglalkozik a téma tudományos megközelítési kereteinek elhelyezésével, míg a hátralevő négyet a tartalmi elemzések töltik ki. Külön kiemelendő a szerző alaposága, amit a hatodik, záró szakaszt követő rész is jól mutat. Mint azt már megemlítettük, Kees Tészelszky tudományos szemlélete erősen kötődik a politikai kontextusok kultúrák közötti relációkban való megértéséhez.

Ez azonban számunkra se lehet teljesen ismeretlen szempont. Elég, ha csak felfrissítjük emlékeinket a nálunk is meghonosodott komparatív szemléletű kollektív identitásokat, nemzeti diskurzusokat vizsgáló új eszmetörténeti kutatásokkal kapcsolatban. „Tészelszky nézőpontját a könyv első két fejezetében további két fontos szempont árnyalja. Az első a közelmúltban elhunyt brit–magyar történész, Péter László (1928–2008) kutatásainak továbbgondolása, a másik a nacionalizmuselméletek konstruktivista iskolája (Tom de Meester, Veronique Lambert) által teoretizált alapvetések elfogadása. Tészelszky munkája ilyen szemszögből nemcsak folytatása ennek a vitának, hanem magának a vitának az átértékelése is.”

Tészelszky eszmei értelemben vett Szent Korona-fogalom értelmezését a magyar királyi hatalom kialakulásának eredetéhez vezeti vissza. Engel Pál (1938–2001) történész szerint a magyar nép átalakulási folyamaton ment keresztül, a X. századi törzsszövetséget felváltó nyugat-európai mintájú kereszténységet vette fel, amely politikai, vallási és kulturális változásokat követelt meg a magyar néptől. Az átmenet során a régi szertartásokat újak követték, és elindult a keresztény politikaelmélet átvétele. A keresztény politikaelméletben új jelentéseket és terminusokat kezdtek használni, mindezek mellett új intézményeket is megkívánt az átmenet. Tészelszky a konstruktivista történetírás elméletének a híve, ez nagyon jól látszik, amikor Péter László és Engel Pál nézetét ismerteti a Szent Korona hagyománya kapcsán, nem kíván vitatkozni egyik történész kijelentésével sem, azonban feltárja a két történész között húzódo ellenléteket.

Tészelszky úgy véli, hogy a Szent Korona hagyománya csak a középkor végén kezd kibontakozni a korábban kánonná vált kora középkori koronahagyományt illetően. Arra alapozza állítását, hogy több írásmű született a korona valóságos vagy képzeletbeli múltjáról: „Az egyes középkori és kora újkori írók műveikben közreadták a maguk elképzelését koruk Magyarországának politikai helyzetéről, amit mindannyian a középkori koronahagyomány leírásával igyekeztek legitimálni, a témával kapcsolatos saját elgondolásuknak megfelelően.”

Bodnár-Király Tibor a *Századvégben* megjelent recenziójában írja, hogy Péter László esetében valójában egy olyan tudományos diskurzus problémáinak újrafogalmazásáról, folytatásáról van szó, amelynek fő célpontja a Werbőczy István *Tripartitumát* historizáló nacionalista ideológia kritikája. Péter László szerint a XIX. század végének jogtörténész generációja (Hajnik Imre és Timon Ákos) hozza létre azt a Szentkorona-tant – mint „mesterséges hagyományt” –, amelynek továbbélése a mai napig nyomon követhető a magyar politikai

gondolkodásban. Péter László fejtegetései ebben a viszonylatban folytatják Eckhart Ferenc (1885–1957) klasszikus munkáját, amelyben a szerző elsőként hívta fel a figyelmet arra, hogy a tan jogfolytonosságát hangoztató megállapításokat valójában semmiféle történeti érv nem támasztja alá. A Szentkorona-eszme megjelenése a kora újkori Magyarországon olyan minőségi változást idézett elő, hogy érdemes megvizsgálni a kora újkori nemzeti identitás jelentését – erre a feladatra vállalkozott Tészelszky.

A nemzeti identitás változása így a közösségről kialakult kép változásában ragadható meg, véli azt Tészelszky több nacionalizmuskutató eredményeit latba vetve (Eric J. Hobsbawm, Benedict Anderson, Anthony D. Smith, Veronique Lambert). „Tészelszky szerint a korona jelentésének fokozatos átlényegülése egyértelműen az ország politikai helyzetének gyökeres megváltozásában keresendő” – írja a már említett recenzióban Bodnár-Király Tibor. Azonban látszólag, az *ex cathedra* kijelentés mögött megjelenő, a koronáról folytatott évszázadokon átívelő diskurzus egyik sarokpontja a fogalom meghatározása, és ez kétségtelenül – még ha az elemző erre nem is fektetett nagy hangsúlyt – egyik legfontosabb érdeme a holland kutatónak. Az elavult Szentkorona-tan megközelítést ugyanis a fogalom meghatározás eszközével váltja fel Tészelszky.

Nézzük meg, a könyv tematikája szerint haladva, hogy ezt hogyan teszi!

II. Habsburg Rudolf (1572–1608) uralkodása háborúkkal terheltre sikeredett. Az ország elvesztette területeinek nagy részét, és Rudolf feladata lett volna, hogy ezeket az elvesztett földterületeket visszaszerezze. Nagy szerepet játszottak a nemzetközi humanisták Rudolf törekvéseiben, akiket az udvarába fogadott. „Az értelmiségi körbe katolikusok és protestánsok egyaránt beletartoztak, s hitbéli különbségeik ellenére tudósok, írók, művészek, politikusok és egyházi személyek közössége olyan csoportot alkotott, amelynek eszméi összhangban voltak a Habsburg uralkodó nézetével.” Egy nagyon nehéz helyzetben

levő királyságnak, amelyen a Magyar Királyság is volt ekkor, nem feltétlenül nemzetközi humanistákra van szüksége, amikor háborús helyzet jön létre. De Rudolf udvarában mégis a nemzetközi humanisták azok, akik viselik a pajzsot és a kardot rövid ideig. 1572-ben Rudolfot megkoronázzák Pozsonyban, a koronázási ceremónia funkciója nem más, mint az új uralkodó legitimálása a magyar rendek és a társadalmi rend előtt. Tészelszky megállapítja, hogy ebben az időszakban a koronahagyomány, a magyar királyválasztás és a rendek jogai összekapcsolódtak egymással, ez feltehetően magában hordozza, hogy nem mutatható ki a korona jelentésváltozása nagyrészt irodalmi forrásokban.

Majd látni fogjuk, hogy a magyar történelemben méltatlanul elfeledett II. Mátyás politikai törekvései (amelyek már főherceg korában kristályosodtak ki) gyökeresen eltérnek fivérének politikai elképzeléseitől. Rudolf uralkodása alatt folyamatosan összetűzésbe keveredett a magyar rendekkel, megsértette a rendek (és így a magyar nemzet) jogait, valamint a gazdasági katalizmában leledző Magyar Királyságot koronauradalmak elzalogosításával próbálta helyrehozni, de ezen törekvései és a rendkívül kedvezőtlen bel- és külpolitikai manőverei kudarcba fulladtak. A király és a magyar rendek közötti ellentét egyik legismertebb, messzemenő következményekkel járó konfliktusa Illésházy István (1541–1609) és Rudolf király között történt. Illésházy István, korának leggazdagabb magyar nagybirtokosa és legbefolyásosabb politikai gondolkodója és politikusa, később nádora, háta mögött néhány magyar mezőváros küldöttével, megegyezett Rudolfal, hogy a király megszünteti a mezővárosok zálogjogait, de a városoknak kell megfizetniük a zálogösszeget, amelyet Illésházy adott az államkincstárnak.

Illésházy István rengeteg anyagi veszteséget szenvedett el, és ebből a legjobban Henkel Lázár pénzember rézüzlete profitált. A Bocskai-felkelés egy olyan folyamat része volt, amely gyökeresen megváltoztatta a magyar politikai gondolkodást és arénáját.

[Szemle]

A Bocskai-felkelés legfőbb céljának azt tekinthetjük, hogy Rudolf hatalmát Európában jelentősen meggyengítsék; megjegyzendő, e politikai manővere Bocskainak és a magyar rendeknek elég jól sikerült, mert Rudolf uralkodását egy kvázipuccsal annulálják. Habsburg Mátyás főherceg (a későbbi II. Mátyás magyar király) nem tudta volna politikai stratégiáját megvalósítani, ha nem álltak volna rendelkezésére olyan emberek, akik politikai üzenetét igen hatékonyan terjeszteni tudták volna. Mátyás főherceg legfontosabb politikai céljaként jelölhető meg első szakaszban, hogy legitimé váljon a magyarországi alattvalói körében, másik részben Rudolf bizalmát elnyerje. A főherceg udvartartása Bocskai István híveiből és a Rudolffal szemben álló Habsburg-dinasztia családi köréből tevődött össze. Legtekintélyesebb tanácsadója Illésházy István nádor lett.

Az udvarához tartozott Bocatius János (1549–1621) és Rimay János (1570–1631) is. 1607. július 3-án II. Mátyás kinevezte Berger Illést udvari történésszé, ugyanakkor ne feledkezzünk el báró Révay Péter koronaőrrel sem, aki szintén az egyik legjelentősebb politikai tanácsadója és támogatója volt az uralkodónak. A magyar historiográfia-írás néhány alakja elenyésző részre taksálta Berger Illés jelentőségét, gondolok itt Benda Kálmánra és Fügedi Erikre. De friss kutatások már az ellenkezőjét kezdik bizonyítani, nevezetesen hogy mégsem annyira silányak ezek a művek, mint azt korábban a korának két elismert tör-

ténésze gondolta. Teszelszky mindezek mellett azt mondja, hogy további kutatásokat kell végezni. Berger fontos szerepet töltött be a legitimitációs válsághárításában és a Szentkorona-tan megerősítésében. A fő stratégia azonban Illésházy István nádor volt, a fő politikai tanácsadó pedig Révay Péter, a pamfletek és a szónoklatok megalkotója pedig Berger Illés. A „kampánystáb” elég patinás volt, szinte garantálta a sikert II. Mátyásnak.

Teszelszky könyvében Berger Illést és Révay Pétert úgy állítja be, hogy a koronahagyomány jelentős megújítójaként lépnek elő a magyar történelem ködéből úgy, ahogyan Eckhart Ferenc itthon viszonylag jól ismert könyvéből az nem derül ki, sajnos.

Kees Teszelszky könyvét bátran ajánlom mindenkinek, aki elmélyülten szeretne foglalkozni a Szent Korona hagyományával és történetével, mert a fiatal kutató olyan – sokak számára biztosan – új információkat oszt meg olvasóival, mint például Révay Péter koronatorténete vagy Illésházy István és Berger Illés koronaelmélete, amelyek minden jel szerint nagy hatással voltak a Szentkorona-tanunkra, mégsem ismerjük és idézzük őket, ahogyan a nemzeti emlékezetnek nem része II. Mátyás ezzel kapcsolatos tevékenysége sem. Méltán merem állítani, hogy izgalmas időutazásban részesül majd e könyv olvasója. Kees Teszelszky *Az ismeretlen korona* című munkája a témában talán az egyik legjobban megírt és adatolt könyv, amely tárgyszerűségével ébreszti a legtöbb új gondolatot.

SZABÓ GÁBOR

A Hitel decemberi számának szerzői

<i>André András</i> (1955) Martonvásár	<i>Ébert Tibor</i> (1926) Budapest	<i>Monostori Imre</i> (1945) Tatabánya
<i>Bányai Tamás</i> (1946) Budapest	<i>Fecske Csaba</i> (1948) Miskolc	<i>Mórocz Zsolt</i> (1956) Kőszeg
<i>Biernaczky Szilárd</i> (1944) Budapest	<i>Filep Tibor</i> (1936) Debrecen	<i>Nagy Gábor</i> (1972) Vasszécseny
<i>Csoóri Sándor</i> (1930) Üröm	<i>Gazda József</i> (1936) Kovászna	<i>Szabó Gábor</i> (1985) Miskolc
<i>Döbrentei Kornél</i> (1946) Budapest	<i>Kiss Gy. Csaba</i> (1945) Budapest	<i>Szapannos Gábor</i> (1962) Budapest
	<i>Köllő Margit</i> (1944)	<i>Szász László</i> (1950) Gödöllő
	Gyergyócsomafalva	<i>Tóth Erzsébet</i> (1951) Budapest